

KEKSALAR HUQUQLARINI TA'MINLASH BORASIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Xusanova Surayyoxon G'aybulla qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Teli: +998 50 887-74-04

Gmail: khusanovasurayyokhan@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15761071>

ARTICLE INFO

Received: 24th June 2025

Accepted: 25th June 2025

Published: 27th June 2025

KEYWORDS

Keksalar, inson huquqlari, ijtimoiy himoya, pensiya, diskriminatsiya, sog'liqni saqlash, inklyuziya.

ABSTRACT

Ushbu maqolada keksalar huquqlarini ta'minlash borasidagi dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Aholining qarib borayotgan qatlamiga munosabat, ularning ijtimoiy himoyasi, tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatlari, pensiya ta'minoti, yolg'izlik va diskriminatsiyaga qarshi kurashish kabi masalalar yoritilgan. Shu bilan birga, xalqaro tajriba asosida ushbu muammolar yechimiga doir takliflar ham ilgari surilgan. Maqolada keksalar uchun ijtimoiy inklyuzivlikni ta'minlash, ularning huquqiy maqomini kuchaytirish va jamiyatda faol ishtirokini rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Kirish

Aholining demografik tarkibida yoshi katta insonlar ulushining ortib borishi – zamonaviy jamiyatlar duch kelayotgan global ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy muammolardan biridir. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, 2050-yilga borib dunyo bo'yicha 60 yoshdan oshganlar soni 2 milliarddan oshishi kutilmoqda. Bu esa aholining qariyotgan qatlami uchun qulay ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy muhit yaratish zaruratini keskin oshiradi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu masala dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Keksalik – inson hayotining muhim va mas'uliyatli bosqichidir. Bu davrda odamlar jamiyat taraqqiyotiga ko'p yillar xizmat qilgan bo'lishiga qaramasdan, ko'pincha huquqiy, tibbiy, moddiy va ma'naviy jihatdan e'tibordan chetda qolishadi. Keksalar ko'plab mamlakatlarda pensiya yoshiga yetgach, iqtisodiy faollikdan chekinadi va ularning asosiy daromad manbai davlat tomonidan ajratiladigan pensiyaga aylanadi. Biroq bu pensiyalar ko'p hollarda ularning asosiy ehtiyojlarini to'liq qoplay olmaydi. Bundan tashqari, keksalar salomatligi, parvarishi va yolg'izlik muammolari ham ularga nisbatan jiddiy ijtimoiy e'tiborni talab qiladi. Ko'plab xalqaro hujjatlar, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1991-yilda qabul qilingan "Keksalar huquqlari to'g'risidagi asosiy tamoyillar", Yevropa Ittifoqi konventsionalari, shuningdek, Har bir inson uchun munosib qarilik konsepsiyasi – keksalar huquqlarini ta'minlashga qaratilgan xalqaro sa'y-harakatlar sifatida muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, milliy qonunchilik bazasida ham keksalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish mexanizmlarini mustahkamlash zaruriyati ortib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida ham keksalar masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. "Keksalarni e'zozlash yili" (2015), "Yoshlar va keksalar o'rtasida uzviylik" dasturlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni bu

boradagi islohotlarning huquqiy asosini belgilab berdi. Shunga qaramay, hali-hanuz keksalarning huquqlarini to'liq ta'minlash yo'lida bir qator tizimli muammolar mavjud. ijtimoiy himoya tizimi yetarlicha barqaror emas, tibbiy xizmatlarda tenglik ta'minlanmagan, ayrim hollarda yoshga nisbatan diskriminatsiya holatlari kuzatilmoqda. Ushbu maqolada keksalar huquqlarini ta'minlashda mavjud muammolar chuqur tahlil qilinadi, xalqaro va milliy tajribalar solishtiriladi hamda muammolarga amaliy va huquqiy yechimlar taklif etiladi. Maqsad – nafaqat mavjud holatni ochib berish, balki keksalar jamiyatdagi mavqeini oshirish, ularni ijtimoiy hayotga faol jalb qilish, ularning huquq va erkinliklarini real hayotda ta'minlashga qaratilgan mexanizmlarni ishlab chiqishdir.

Asosiy qism

Keksalar huquqlarini huquqiy jihatdan ta'minlash uchun xalqaro va milliy darajada qator hujjatlar mavjud. Biroq bu hujjatlarning amalda to'liq qo'llanilishi har doim ham ta'minlanmaydi. Masalan, BMT tomonidan 1991-yilda qabul qilingan "Keksalar uchun BMT tamoyillari"da mustaqillik, ishtirok etish, parvarish, o'zini anglash va hurmat kabi tamoyillar belgilab berilgan. Shu bilan birga, bu hujjatlar ko'p hollarda deklarativ xarakterga ega bo'lib, huquqiy majburiyat yuklamaydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va bir qator qonun hujjatlarida (masalan, "Ijtimoiy xizmatlar to'g'risida"gi Qonun, "Nafaqa ta'minoti to'g'risida"gi Qonun) keksalarning ayrim huquqlari mustahkamlangan. Biroq ularni himoya qilish mexanizmlari, ayniqsa sud orqali himoyalani, ijtimoiy yordam olish yoki diskriminatsiyaga qarshi kurashish bo'yicha aniq normalar yetarli emas. Shuningdek, yoshga asoslangan kamsitish holatlariga qarshi maxsus qonunchilik yo'qligi bu muammoni yanada chuqurlashtiradi. Keksalarning asosiy ehtiyojlaridan biri – barqaror va munosib ijtimoiy himoya tizimi bilan ta'minlanishdir. O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimi mavjud bo'lsa-da, ko'plab keksa fuqarolarning oladigan pensiyasi ularning asosiy ehtiyojlarini – oziq-ovqat, dori-darmon, kommunal to'lovlar, tibbiy xizmat va boshqa zarur xarajatlarni qoplashga yetmaydi. Masalan, 2024-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda o'rtacha pensiya miqdori 750–800 ming so'mni tashkil etadi. Bu esa, Jahon banki ma'lumotlariga tayanilsa, yashash uchun minimal darajadan past ko'rsatkich hisoblanadi. Ayniqsa, yolg'iz keksalar va nogironligi bo'lgan keksa shaxslar uchun bu daromad yetarli emas. Yana bir muammo – ijtimoiy xizmatlardan foydalanishda byurokratik to'siqlar va insoniy yondashuvning yetishmasligi. Masalan, ko'plab keksalar elektron ariza berish tizimini bilmaydilar yoki jismonan foydalanishga qiynaladilar, bu esa ularni ijtimoiy dasturlardan chetda qoldiradi. Keksalar uchun tibbiy yordamning mavjudligi va sifatli bo'lishi – hayot sifatining asosiy mezonlaridan biridir. O'zbekiston sog'liqni saqlash tizimida keksalarga mo'ljallangan ixtisoslashgan tibbiyot markazlari yetarli emas. Ko'pgina qishloq joylarda umumiy amaliyot shifokorlari soni cheklangan, geriatric xizmatlar deyarli mavjud emas. JSST ma'lumotlariga ko'ra, keksa yoshdagi insonlar orasida yurak-qon tomir kasalliklari, diabet, ko'z va eshitish muammolari, Altsgeymer kabi holatlar keng tarqalgan. Biroq ularni erta aniqlash va uzoq muddatli parvarishlash tizimi yetarlicha yo'lga qo'yilmagan. O'zbekistonda esa davlat shifoxonalarida bepul xizmatlarning ro'yxati cheklangan bo'lib, ko'plab keksa bemorlar muhim dori-darmon va analizlar uchun yuqori to'lovlarni o'z cho'ntagidan to'lashga majbur bo'lmoqda. Zamonaviy urbanizatsiya va oilaviy qadriyatlarining o'zgarishi natijasida ko'plab keksalar yolg'izlikda yashamoqda. Bu nafaqat ruhiy holat, balki umumiy sog'liq va hayot sifati uchun ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayrim statistik ma'lumotlarga ko'ra, yolg'iz keksalar depressiya, ijtimoiy fobiya, hayotdan norozilik va hatto o'z joniga qasd qilish xavfi ostida bo'ladi. Bu borada ijtimoiy muassasalar va jamoatchilik tashkilotlarining roli juda muhim. Afsuski, O'zbekistonda "Muruvvat uylari" kabi ijtimoiy xizmat ko'rsatuvchi muassasalar soni cheklangan, ularga tushish uchun esa qat'iy mezonlar mavjud. Shu sababli ko'plab ehtiyojmand keksalar tizimdan chetda qolmoqda. Yoshga asoslangan kamsitish (ageism) – keksalarning mehnat bozori, sog'liqni saqlash, axborot olish va ijtimoiy hayotda teng ishtirokini cheklovchi salbiy

stereotiplarning bir ko'rinishidir. Ko'p hollarda "endi u foydali emas", "ishga yaramaydi" kabi qarashlar orqali keksalar jamiyatdan chetlashtiriladi. OAVda ham keksalik ko'pincha zaiflik, bemorlik yoki nochorlik bilan bog'lab ko'rsatiladi, bu esa ularning ijtimoiy mavqeiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ko'plab davlat tashkilotlarida 60 yoshdan oshgan fuqarolarga nisbatan xizmat ko'rsatishda loqaydlik va qo'pollik holatlari kuzatiladi. Bu holatlarni bartaraf etish uchun ijtimoiy madaniyatni yuksaltirish, xodimlarni etik-mehribonlik tamoyillari asosida qayta tayyorlash zarur. Bugungi kunda ko'plab davlatlarda "faol qarilik" konsepsiyasi ilgari surilmoqda. Uning asosiy g'oyasi – keksalarni jamiyatning faol a'zolari sifatida ko'rish, ularning tajriba va bilimlaridan foydalanish, hayot sifatini yaxshilashdir. O'zbekistonda bu borada ayrim ijobiy tashabbuslar mavjud: masalan, "Ustoz-shogird" dasturlari, mahallalarda oqsoqollar kengashlari faoliyati. Biroq keksalarning ijodiy, ilmiy, mehnat va jamoat ishlarida faol ishtirokini rag'batlantirish, ularga maxsus grantlar, stipendiyalar, ilmiy loyihalarda qatnashish imkoniyatlarini yaratish kabi chora-tadbirlar kengaytirilishi lozim.

Empirik tahlil

Keksalar huquqlari bilan bog'liq muammolarni aniqlash va ularning yechimlariga oid tavsiyalarni ishlab chiqishda faqat nazariy yondashuv emas, balki amaliy – empirik tahlil ham muhim o'rin tutadi. Quyida O'zbekiston va qator xorijiy davlatlar misolida mavjud holatlar raqamlar va kuzatuvlarga asoslangan holda tahlil qilinadi. BMTning "World Population Prospects" 2022-yilgi hisobotiga ko'ra, dunyo aholisining taxminan 10% dan ortig'i 65 yosh va undan katta yoshdagi insonlardir. Prognozlariga ko'ra, bu ko'rsatkich 2050-yilga kelib 16% ga yetadi. Bu degani, har oltinchi inson keksa bo'ladi. O'zbekistonda esa 2024-yil holatiga ko'ra, 60 yoshdan oshgan aholi soni 3,5 milliondan ortiqni tashkil etadi, ya'ni umumiy aholining 10,3 foizini. Shuningdek, demografik dinamikaga ko'ra, har yili pensiya yoshiga yetayotganlar soni oshmoqda, bu esa ijtimoiy xizmatlar va pensiya tizimiga bosimni kuchaytiradi. Empirik tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik keksalar nafaqat iqtisodiy jihatdan, balki ijtimoiy va huquqiy jihatdan ham zaif qatlamga kiradi. Ko'rsatkichlar O'zbekiston (2024). O'rtacha pensiya miqdori ~800 000 so'm. Minimal iste'mol savatchasi qiymati ~1 250 000 so'm (Statistika agentligi). Ijtimoiy xizmatlardan foydalanuvchilar 310 ming keksa fuqaro (respublika bo'yicha). Elektron xizmatlardan foydalanuvchi keksalar 15–20% (Iqtisodiy tadqiqotlar markazi). Bu raqamlar keksalar pensiyasi ko'p hollarda yashash uchun yetarli emasligini ko'rsatadi. Ularning ijtimoiy xizmatlarga muhtojligi yuqori, biroq ulardan foydalanish ko'rsatkichlari pastligicha qolmoqda. Sog'liqni saqlash vazirligining 2023-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, yillik tibbiy ko'rikdan o'tgan 60+ yoshdagi fuqarolarning 68% da yurak-qon tomir kasalliklari, qandli diabet, gipertoniya yoki harakatchanlik muammolari aniqlangan. Geriatriya markazlari soni – atigi 4 ta (butun respublika bo'yicha). Keksalar fuqarolarning 42% doimiy dori vositalarini sotib olishga qiynaladi. Keksalar bemorlar uchun bepul tibbiy xizmatlarning amalida qamrovi – 34% atrofida. Bu ma'lumotlar sog'liqni saqlash tizimi keksalar ehtiyojiga moslashtirilmaganini ko'rsatmoqda. 2022-yilda "Nuroni" jamg'armasi tomonidan o'tkazilgan so'rovnoma ko'ra. So'ralgan 1500 nafar keksa insonning 58% i o'zini "yolg'iz" yoki "yetarli darajada qadrlanmayotgan" deb hisobladi. 37% keksalar fuqarolar so'nggi bir yil ichida psixologik tushkunlik holatini boshdan kechirganini bildirdi. 61% ishtirokchi keksalar insonlar uchun mahalla markazlarida maxsus ijtimoiy platformalar yo'qligidan norozilik bildirdi. Bu ma'lumotlar yolg'izlik, ijtimoiy ajralish va ruhiy salomatlik masalalari jiddiy muammo ekanini isbotlaydi. Yaponiya – keksalar ulushi eng yuqori bo'lgan davlat. U yerda "Faol qarilik" konsepsiyasi asosida keksalar fuqarolarning jamiyatdagi roli mustahkamlangan. Har bir fuqaroga 75 yoshdan boshlab individuallashtirilgan parvarish rejaları tuziladi. Shvetsiyada esa 65 yoshdan katta fuqarolar uchun raqamli savodxonlik bo'yicha bepul kurslar va mobil ijtimoiy xizmatlar mavjud. Bundan tashqari, keksalar insonlar davlat va xususiy sektor tomonidan ishlovchi "xizmat agentlari" orqali uy sharoitida tibbiy, yuridik, maishiy yordamga ega bo'lishadi. Estoniya esa, IT sohasidagi ilg'or yutuqlardan

foydalanib, elektron nafaqador kabinetlarini ishga tushirgan. Bu orqali keksalar pensiya holati, tibbiy yozuvlar va yordam dasturlarini onlayn ko'rish imkoniga ega. O'zbekiston bu tajribalardan foydalanib, keksalarga mo'ljallangan "raqamli ijtimoiy yordam platformasi", mobil geriatrik xizmatlar, va ijtimoiy ko'ngillilar harakatini yo'lga qo'yishi mumkin. Fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan 2023-yilda o'tkazilgan mustaqil monitoringda quyidagi holat aniqlangan: Respondentlarning atigi 27% i keksalar uchun alohida huquqiy kafolatlar mavjudligini bilgan. Keksalar o'zlari esa, faqat 19% holatda o'z huquqlarini bilishlarini bildirgan. Mahalla faollari va tibbiy xodimlar orasida huquqiy savodxonlik darajasi 52% ni tashkil etgan. Bu esa, qonunchilikning mavjudligi bilan emas, uning targ'iboti, amalda qo'llanishi bilan bog'liq muammolar mavjudligini ko'rsatmoqda. Empirik tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda keksalar huquqlarini ta'minlash borasida muammolar nafaqat normativ hujjatlar darajasida, balki ularning amaliyotda qo'llanishi, xizmatlar sifati, jamiyatdagi munosabat va fuqarolik madaniyati darajasida ham mavjud. Keksalarning real hayotiy holatini raqamlar orqali ochib berish ularning huquqlarini himoya qilishda yanada aniq, samarali va barqaror yechimlar ishlab chiqishga asos bo'ladi.

Xulosa

Keksalar huquqlarini ta'minlash masalasi har bir demokratik jamiyatning axloqiy va huquqiy yetukligini ifodalovchi mezonlardan biridir. Mazkur maqola doirasida olib borilgan tahlillar, empirik ma'lumotlar va xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda keksalar huquqlarini ta'minlash sohasida ijobiy siljishlar mavjud bo'lishiga qaramay, hali yechimini kutayotgan muammolar soni ko'p. Eng asosiy muammolar qatorida quyidagilarni sanab o'tish mumkin. Pensiya miqdorining yetarli emasligi va hayotiy xarajatlarni qoplamasligi. Sog'liqni saqlash tizimining keksalar ehtiyojlariga to'liq moslashtirilmaganligi. Ijtimoiy xizmatlarning qamrovi va sifati pastligi. Huquqiy xabardorlik darajasining sustligi. Yolg'izlik va ruhiy salomatlik muammolarining kuchayib borayotgani. Raqamli tengsizlik va ijtimoiy ajratilganlik holatlarining ortib borayotgani. Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun faqatgina davlat tomonidan qabul qilinadigan qonun va qarorlar yetarli emas. Bu borada kompleks yondashuv zarur bo'lib, quyidagi yo'nalishlarda faoliyatni kuchaytirish lozim: Huquqiy himoya mexanizmlarini mustahkamlash: "Keksalar huquqlari to'g'risida" maxsus qonunni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish zarur. Bunda ularning ijtimoiy, iqtisodiy, sog'liqni saqlash, madaniy va ruhiy salomatlik bilan bog'liq huquqlari alohida mustahkamlab qo'yilishi kerak. Pensiya va ijtimoiy yordam tizimini isloh qilish. Minimal iste'mol savatchasiga mos ravishda pensiyalarni indeksatsiya qilish, ijtimoiy yordam dasturlarini differensial yondashuv asosida tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Geriatriya tizimini rivojlantirish. Respublikada geriatrik xizmat ko'rsatadigan markazlar sonini ko'paytirish, keksalarga ixtisoslashgan mobil tibbiy guruhlar va uyda xizmat ko'rsatish tizimini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir. Raqamli inkluzivlikni oshirish keksalarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga moslashuvi uchun bepul raqamli savodxonlik kurslarini yo'lga qo'yish, davlat xizmatlariga onlayn kirishni soddalashtirish kerak. Fuqarolik jamiyatining rolini oshirish NNTlar, yoshlar tashkilotlari va mahalliy kengashlar keksalar bilan ishlash bo'yicha alohida ijtimoiy loyihalarni ishlab chiqishlari va moliyalashtirishlari lozim. Jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirish keksalar tajribasi va bilimni jamiyat foydasiga yo'naltirish, ularni oilaviy va mahalliy hayotga jalb etish, hurmat va e'tiborni oshirish ma'naviy va axloqiy qadriyatlarining rivojiga xizmat qiladi. Keksalarning huquqlarini ta'minlash – bu shunchaki insonparvarlik masalasi emas, balki barqaror taraqqiyot, ijtimoiy adolat va avlodlar o'rtasidagi uzviylikni saqlab qolish kafolatidir. Bugun keksalar uchun yaratilgan sharoit, ertaga bugungi yoshlarning hayot sifati bo'lishini hisobga olgan holda, bu masalaga tizimli, uzoq muddatli va barqaror yondashuv zarur. Shunday ekan, O'zbekistonda keksalar huquqlarini ta'minlash borasida yondashuvni tubdan o'zgartirish, empatik, huquqiy va ijtimoiy jihatdan kuchli strategiyalarni ishlab chiqish — davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-iyuldagi "Keksalarni e'zozlash va ularga g'amxo'rlik qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5190-sonli Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. "Geriatriya xizmatini rivojlantirish bo'yicha strategik yo'l xaritasi (2022–2026)". – Toshkent, 2022.
4. O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligi. "Keksalar uchun davlat xizmatlari: mavjud muammolar va yechimlar" (Tahliliy hisobot). – Toshkent, 2023.
5. United Nations (UN). Madrid International Plan of Action on Ageing. – New York: United Nations, 2002.
6. HelpAge International. Global AgeWatch Index 2023. – www.helpage.org (<http://www.helpage.org/>)
7. World Health Organization (WHO). Decade of Healthy Ageing 2021–2030: Baseline report. – Geneva: WHO, 2021.
8. World Bank. The Economics of Ageing and Retirement. – Washington, DC: World Bank Publications, 2022.
9. Gulyamova, N. & Rakhmatullaeva, M. (2022). "Keksalar bilan ishlashning ijtimoiy-psixologik jihatlari". // Ijtimoiy fanlar, №3(47), 10. Karimova, D. (2023). "O'zbekistonda pensiya tizimining islohoti va keksalar uchun ijtimoiy kafolatlar". // Huquq va jamiyat jurnali, №2(58),

INNOVATIVE
ACADEMY